

Themadag 'Ademen met de klimaatcrisis'

Roos Saat: 'Laat iedereen zien dat het anders moet, en vooral, dat het anders kan'

"Wij werken met oplossingen voor het klimaat", zegt Toekomstboerin Klarien Klingen, "maar wij worden niet gezien." Extinction Rebellion activiste Roos Saat roept op tot actie: "Laat iedereen zien dat de landbouw in Nederland toekomst heeft. Dat het anders moet, en vooral, dat het anders kan." Op de themadag 'Ademen met de klimaatcrisis in de biodynamische landbouw' op zaterdag 26 november in Antropia klinkt hoop en wanhoop. NU veranderen is urgent, maar we zitten vast in de greep van de gevestigde belangen. Het is een dag waar tegenstellingen zichtbaar worden én verbondenheid wordt gevoeld. Een dag waar de hartenkreet klinkt om het verhaal van de biodynamische en andere vormen van agro-ecologische landbouw en de kansen en oplossingen die zij bieden overal te vertellen.

Een themadag vol tegenstellingen. Tegenstellingen tussen generaties. Tegenstellingen tussen consumenten die geen dierlijke producten eten en boeren die de belangrijke rol van dieren koesteren. Tegenstellingen rond corona: spreker Imke de Boer is niet aanwezig vanwege de wens om zoveel mogelijk fysieke ontmoetingen te vermijden. Spreker Marieke Vingerhoets, die over het spirituele aspect van de klimaatcrisis zou vertellen, is niet aanwezig vanwege de verplichte QR-code. Haar verhaal zou gaan over mensbeeld en morele vrijheid, maar ze gaf aan dat ze daar niet gewetensvol over kan vertellen als ze zelf niet de vrijheid krijgt om naar eigen moraliteit te handelen wat betreft de keuze om zich te laten vaccineren of testen op corona.

We leven in een chaotische tijd. En juist de pijn en wanhoop die we daardoor voelen maken dat we in actie komen en weer hoop krijgen, vertelt Lian Kaspers aan het eind van de dag. De dag sluit af met een samenzang. En met een gevoel van verbondenheid om tegenstellingen te willen overbruggen.



Dagvoorzitter Bert van Ruitenbeek constateert in de inleiding dat een ecologisch toekomstbestendige landbouw alleen mogelijk is, als het ook een sociaal rechtvaardige landbouw is.

Inleiding

'Ademen met de klimaatcrisis in de biodynamische landbouw' is het thema van de Themadag (andere jaren herfstcongres genoemd) die Stichting Demeter organiseert samen met de BD-Vereniging en Aeres Warmonderhof. De zaal van Antropia in Zeist is gevuld met honderd mensen, op stoelen die anderhalve meter uit elkaar staan. "Een thema", zo zegt dagvoorzitter **Bert van Ruitenbeek** (directeur Stichting Demeter) in zijn welkomstwoord, "dat zo veelomvattend is dat het ons tegelijk verdrietig stemt maar ons ook inspireert en uitdaagt als waardengemeenschap." Met cijfers schetst hij waar we staan: 50% van het leefbare aardoppervlak wordt gebruikt door de landbouw; 70% van de ontbossing wordt gedreven door landbouw; 33% van de bodems is ernstig gedegradeerd door de landbouw; 75% van de landbouwgrond wordt gebruikt voor industriële landbouw die slechts 30% van de wereldbevolking voedt; 25% van de landbouwgrond wordt gebruikt door kleine boeren die 70% van de wereldbevolking voeden. Bert concludeert: "Alleen een sociaal rechtvaardig landbouw- en voedselsysteem kan zorgen dat iedereen ter wereld voedsel heeft."

Keynote speaker

"Glasgow is vierkant mislukt", start *keynote speaker* **Klaas van Egmond** zijn verhaal, "net zoals de eerdere 25 COP's (internationale klimaatconferenties) zijn mislukt. De belangen zijn veel te groot. In Nederland gaat het klimaatbeleid ook mislukken. De technologie gaat ons niet redden." Hij vertelt over het boek *Collapse*, waarin staat beschreven hoe rijke culturen in het verleden ten onder gingen. "Jongere generaties in die tijd zagen dat echt wel aankomen. Maar de krachten en machten zijn extreem groot. De oudere generatie weerhoudt de jongere generatie om in actie te komen vanwege de gevestigde belangen", legt de 75-jarige milieuonderzoeker uit die onder meer directeur Milieu is geweest bij het RIVM.



Klaas van Egmond: 'De enige manier om echt van fossiel af te komen is om de ware prijs voor energie te vragen, zodat het verbruik sterk omlaag gaat. Vliegvluchten en kunstmest worden dan heel duur, en de markt, die nu op wereldschaal is georganiseerd, zal vanzelf regionaler worden.'

“Glastuinders betalen een drie keer zo lage grootverbruikersprijs en een 200x lagere prijs dan gewone huishoudens”, zegt hij. De enige manier om echt van fossiel af te komen is om de ware prijs voor energie te vragen, zodat het verbruik sterk omlaag gaat. Vlieguren en kunstmest worden dan heel duur, en de markt, die nu op wereldschaal is georganiseerd, zal vanzelf regionaler worden.

“Toen ik nog als Directeur Milieu voor het RIVM werkte, werd ik heel veel gewaarschuwd door virologen zoals Marion Koopmans voor wat er nu met corona gebeurt. In een land met veel mensen, en met veel dieren dicht op elkaar vormen zoönosen een groot risico. Het laat zien hoe kwetsbaar de wereld is geworden in zijn grootschaligheid. Grootschaligheid is niet leuk”

Geïnspireerd op de antroposofie van Rudolf Steiner schetst Klaas hoe de mensheid door de jaren heen steeds verschillende waardenpatronen kent: wereldbeelden waarin het materialistische of juist het geestelijke meer van belang wordt geacht, en het individuele of juist het collectieve. Hij laat de Vitruvius mens van Leonardo da Vinci zien. De wereld van de materialistische massaconsumptie staat diagonaal tegenover het romantische ‘*small is beautiful*’ gedachtengoed, waar veel aandacht is voor geestelijke waarden en innerlijke drijfveren. “Ieder leeft in zijn eigen *bubble*. Uiteindelijk gaat het om de ontwikkeling van ons bewustzijn en zullen we elkaar in het midden ontmoeten.”

Blok 1: ecologisch

Er volgen drie blokken waarin steeds drie sprekers het klimaatthema belichten: vanuit een ecologische, een sociaaleconomische en een spirituele kant.

John Arink is biodynamisch boer in Lievelede en het promotieonderzoek van Meino Smit heeft hem zo geraakt, dat hij samen met twee andere boeren het ‘Collectief Meino Smit’ heeft gevormd. Samen gaan ze op zoek naar manieren om radicaal minder energie te gebruiken in de landbouw, onder andere door projecten te starten bij de provincie Gelderland.

John: “Meino heeft berekend dat in de jaren 50 met één eenheid fossiele energie 1,2 eenheid voedingsjoules werd geproduceerd. Nu produceert de landbouw met één eenheid fossiel slechts 0,44 voedingsjoules. We hebben dus fors achteruit geboerd qua energie-efficiëntie.” Ook bevatten de producten nu veel minder voedingsstoffen. En hoeveel staal en beton is er wel niet verloren gegaan, doordat vanwege de schaalvergroting veel stallen afgebroken moesten worden? Zelf heeft hij zijn ‘Biotel’, een ontmoetingsruimte met gastenkamers, met inlands hout en leem gebouwd en met eigen stro. De koeien krijgen zo min mogelijk krachtvoer, dat hij zelf teelt. En zeker geen grasbrok, want dat kost tien keer zoveel energie als hooi of kuil.

Imke de Boer, hoogleraar Dieren en Duurzame Voedselsystemen aan de WUR, spreekt de zaal toe via een – helaas beroerde – videoverbinding. Eerst valt het beeld weg, en later ook het geluid. Maar ze weet duidelijk over te brengen dat de huidige landbouw een grote bijdrage levert aan het klimaatprobleem en aan het biodiversiteitsverlies. En dat kan anders. “Met de huidige hoeveelheid grond kunnen we de wereld voeden. Nu wordt 40% van het akkerland voor diervoer gebruikt. Daar moeten we voedsel voor mensen gaan verbouwen. Dieren zijn nuttig om reststromen te verwaarden en om graslanden te benutten die niet geschikt zijn voor akkerbouw. Al is het ook goed om erover na te denken of die graslanden misschien met bomen beplant kunnen worden. In Nederland moeten we dan gemiddeld de helft minder dierlijk voedsel eten.”

Klarien Klingen (39) is mede oprichter van Vereniging Toekomstboeren. Toen zij haar studie in Wageningen had afgerond, zag ze in dat het gangbare, industriële voedselsysteem fundamenteel moest veranderen. Ze besloot boer te worden. “Industriële landbouw bestaat uit steeds grotere monoculturen met gif en kunstmest waar multinationals grof geld verdienen aan de boeren. Industriële landbouw helpt onze biodiversiteit om zeep.”

Agro-ecologische landbouw is het tegenovergestelde. “In de agro-ecologie werken we samen met de natuur en bouwen we samen met burgers veerkrachtige systemen die geworteld zijn in de lokale ecologie.” Maar ze voelt zich in haar bestaan bedreigd vanwege de snikhete zomers en de bizarre regenval. Het fossiele denken moet veranderen. Het goede voorbeeld geven is niet genoeg. “Wij zijn

de nieuwe generatie boeren”, zegt ze. “Wij produceren schoon drinkwater. Wij leggen koolstof vast in de bodem.



Klarien Klingen: 'Wij zijn de boeren van de toekomst. Wij moeten zorgen dat we gezien en gehoord worden in beleid, wet- en regelgeving.'

Wij werken met oplossingen voor het klimaat. Toch worden wij stelselmatig niet gezien. Al het beleid, onderzoek en financiering is gericht op de industriële landbouw. Terwijl direct om ons heen de bodem wordt geplet, het drinkwater wordt vergiftigd, en de boeren worden uitgeknepen, werken wij ons uit de naad om de biodiversiteit te redden. Wij moeten zorgen dat we gezien en gehoord worden in beleid, wet- en regelgeving."



Moet ook het sociaaleconomische systeem veranderen?, vraagt gespreksleider Ronald van Marlen aan de zaal. Alle handen gaan instemmend omhoog. "Jaaa!" Maar de vraag is: hoe?

Blok 2: sociaaleconomisch

De urgentie voor veranderingen op ecologisch vlak is groot. Maar moet ook het sociaaleconomische systeem veranderen?, vraagt gespreksleider Ronald van Marlen aan de zaal. Alle handen gaan instemmend omhoog. “Jaaa!” Maar de vraag is: hoe?

Erik Does is algemeen directeur van groothandel Udea en supermarktketen Ekoplaza.

Schaalvergroting is binnen het bedrijf nodig om de gigantische investeringen mogelijk te maken en daarmee de missie van het bedrijf: verbindingen leggen tussen aarde en mens. “Klanten kunnen binnenkort ‘Eko-vriend’ worden. Zo gaan we de verbinding leggen met de consument. Ook gaan we meer een vaste verbintenis aan met onze telers. We gaan ze ook financieel ondersteunen en maken afspraken voor vijf jaar. Die verbinding maakt dat we vanzelf regionaler gaan werken.”



Erik Does: “Klanten kunnen binnenkort ‘Eko-vriend’ worden. Zo gaan we de verbinding leggen met de consument. Ook gaan we meer een vaste verbintenis aan met onze telers.’

Roos Saat, boerendochter, klimaativiste en 25 jaar oud, realiseerde zich op haar 16^{de} dat de biodynamische boerderij in Almere waar ze is opgegroeid, 4,8 meter onder de almaar stijgende zeespiegel ligt. Nu we aankoersen op een opwarming van minstens 3 graden, mist ze het begrip voor de noodzaak tot verandering; bij burgers, boeren én bij de overheid. “Natuurlijk kun je je afvragen of het realistisch is om te verwachten dat een overheid die jaarlijks tientallen miljarden euro’s aan subsidies betaalt aan de fossiele industrie, ooit gaat erkennen in wat voor een crisis we zitten en ineens daadkracht gaat tonen.”

Vooral tijdens de boerenprotesten in 2019 miste ze ‘het andere verhaal’, over een landbouw met toekomstperspectief, die opbouwt in plaats van afbreekt, die boeren in hun kracht zet; een landbouw waar boeren geen verdienmodel zijn voor banken en multinationals. Op zoek naar dit activistische geluid kwam ze bij de landbouw tak van Extinction Rebellion (XR) terecht. De acties die ze met XR bij het hoofdkantoor en filialen van de Rabobank voerde, werden gehoord: ze werden door directeur Duurzaamheid Bas Rüter uitgenodigd om hun verhaal in een video te vertellen zodat medewerkers van de bank het konden horen. Roos roept iedereen op de petitie met eisen aan de

Rabobank om te stoppen met het sponsoren van de landbouwcrisis te tekenen en mee te doen aan de overstapactie. “Actie voeren werkt. De uitdaging die er nu ligt voor de BD landbouw is het verinnerlijken van deze oproep tot actie. Laat iedereen zien dat de landbouw in Nederland toekomst heeft. Dat het anders moet, en vooral, dat het anders kan.”

Wil Sturkenboom verhuisde samen met zijn vrouw Lisan en drie kinderen van het grote fruitteeltbedrijf in de Flevopolder (waar hij ‘appels, appels, een enkele peer en nog eens appels’ teelde) zeven jaar geleden naar de rand van Amsterdam. Daar hebben ze de Fruittuin van West opgebouwd. Kleinschaliger, heel divers, en met ‘dieren als medewerkers’: kippen die schadelijke insecten opeten, varkens die de kippen beschermen en inmiddels ook koeien omdat Amsterdam grond ter beschikking heeft gesteld. Alles gaat rechtstreeks naar de consument. Iedere week komen vele bezoekers zelf hun fruit plukken en eieren rapen. “Voor de winter hebben we nu paddenstoelen en witlof, maar dat vinden ze lastig om te oogsten, dus dat doen we vooral zelf. Alle groenafval gaat naar de dieren, het grijsafval naar de Biomeiler.” Deze verwarmt water met de warmte die vrijkomt uit het composteren van houtsnippers. Na overleg met de gemeente gebruiken ze nu alle hout uit de omgeving, dat anders naar elders zou worden afgevoerd. Ook het ‘afval’ uit sloten gebruiken ze. “We zijn een soort testcentrum geworden voor de gemeente Amsterdam op het gebied van duurzaamheid.”

Blok 3: Spiritueel

Jan Velema, oprichter van biologisch zaadveredelingsbedrijf Vitalis, heeft een krukje meegenomen met drie poten: een blauwe, een groene en een rode. “Welke van de drie is de belangrijkste?”, vraagt hij retorisch. Zittend op de kruk vertelt hij het verhaal van de mensheid die aanvankelijk in en van de natuur leefde (de groene poot), maar niet ouder werd dan 20. Toen mensen landbouw (de rode poot) gingen bedrijven ontstond ruimte voor cultuur en werden mensen ouder.



Jan Velema: 'We moeten technologie inzetten op een manier die landbouw en natuur niet schaadt. Wanneer je genen aan het programmeren bent alsof het software is, ben je de natuur-poot aan het omzagen.'

Door de komst van technologie (de blauwe poot) kregen we welvaart, we worden nu 80 jaar. De bevolking groeide naar 7,7 miljard. “De menselijke beschaving rust op drie poten, elke op zich is essentieel. We moeten technologie inzetten op een manier die landbouw en natuur niet schaadt. Wanneer je genen aan het programmeren bent alsof het software is, ben je de groene poot aan het omzagen.”

Trainer **Lian Kaspers** stelt zich op drie manieren voor. Opgeleid als landschapsarchitect raakt ze vooral geboeid door de verbinding met de mens met het groen dat ze ontwerpt. De klimaatcrisis is levensbedreigend, heel urgent en lastig om te dragen, wat leidt tot klimaatdepressie, angst en landschapspijn. “Hoe kunnen we hier letterlijk doorheen ademen?”, is een thema in de cursussen die ze verzorgt. Ten tweede is ze dochter van BD-boeren en daar is ze trots op. “Mijn ouders werden geraakt door onder meer het boek ‘Silent Spring’ van Rachel Carson en hebben die geraaktheid omgezet in zorgdragen voor de aarde.” Ten derde is Lian Kaspers een product van alle veranderingen in 4,3 miljoen jaar. “Ik *bén* leven. Hoezo zijn we dat vergeten? Als we die *mindshift* kunnen maken, zullen we anders met de aarde omgaan. Als je weet dat je leeft, is het moeilijk om leven pijn te doen. We zitten in een spirituele crisis.”



*Lian Kasper: “Ik *bén* leven. Hoezo zijn we dat vergeten? Als we die *mindshift* kunnen maken, zullen we anders met de aarde omgaan.”*

Ruud Hendriks is leraar bodemkunde op Warmonderhof en Practor Kinglooplandbouw. Hij schetst hoe oude systemen verdwijnen en worden uitgefaseerd, terwijl nieuwe systemen zich ontwikkelen en institutionaliseren. Twee kruisende ontwikkelingslijnen die elkaar in het chaotische midden ontmoeten. “Wat betekent het om als jongere op te groeien in deze tijd? Zij zitten midden in die chaos. Dat is heftig. Het is een enorme zoektocht waar eindeloos veel keuzes gemaakt moeten worden.” Ruud ziet dat er veel angst is in de maatschappij en dat mensen zich daardoor terugtrekken in groepen die tegenover elkaar komen te staan. Op basis van de Landbouwcursus van Rudolf Steiner ziet hij stikstof als drager van deze angst, als drager van het dierlijke. “We leven in een stikstoftijd. Wat maakt dat chemische stikstof anders is dan natuurlijke stikstof? Daarmee kom ik op een

hypothese: kunstmeststikstof is niet in staat om ons voldoende te leiden in onze driften en angsten. Als mensen biodynamisch zouden eten, waar dieren naar hun aard worden verzorgd, dan zou dit anders zijn.”

Uitwisseling

Reacties uit de zaal gaan in op de verhouding tussen de biodynamische en de vegan beweging. Het zijn reacties van ‘oude, grijze mannen’ en Ruud Hendriks verzoekt deze categorie om even hun mond te houden. Er volgen reacties van jongeren.

Luca Bults (18), de jongste deelnemer aan de dag, neemt het woord: “Wij voelen ons onmachtig tegenover de oudere generatie. Ik ben veganist. Omdat het gezond is en omdat ik dan zelf iets kan doen.” Vidar Bakker, werkzaam bij Triodos Bank, ziet dat bezieling de kracht is van de BD; mensen die hun ziel en zaligheid leggen in hun bedrijf. “Maar de jeugd kan geen aansluiting meer vinden met die bron. Laten we er met zijn allen over nadenken hoe we die verbinding kunnen herstellen.”



Luca Bults (18), de jongste deelnemer aan de dag: “Wij voelen ons onmachtig tegenover de oudere generatie. Ik ben veganist. Omdat het gezond is en omdat ik dan zelf iets kan doen.”

Birk van Splunter werkte zowel bij het veganistische akkerbouwbedrijf van Joost van Strien als bij het gemengde bedrijf van Lizelore Vos. “Bij Joost miste ik het dier wel. Maar hij heeft wel superveel leven in de bodem teruggebracht. Hoezo is dat bodemleven minder dan het leven van een koe?”

Lian Kaspers krijgt het woord om een gesprek tussen de deelnemers te begeleiden. Zij is geïnspireerd door het werk van Joanna Macy, die mensen ondersteunt om ‘het activist zijn’ vol te houden. Lian vertelt hoe veel mensen gewoon doorleven in de veronderstelling dat anderen de problemen wel oplossen. Maar laat je eenmaal raken door de klimaatcrisis, de vluchtelingenstromen, de chaos, dan ontstaat wanhoop. De volgende fase is dat je in actie komt. “Je stapt in je eigen gevoel van verantwoordelijkheid en kunt met bezieling werken. Je krijgt weer geloof in het leven.”

De deelnemers worden uitgenodigd een gesprek met hun buurman of -vrouw te voeren. De ene verplaatst zich in een nakomeling van zeven generaties verder, wanneer de grote crisis voorbij is en

er vreedzaam wordt samengeleefd in verbinding met de natuur. De ander vertelt over het leven van nu. Hoe het was in die chaos? Wat raakte haar (of hem) raakte? Hoe kwam zij in actie? Wat was dat? Lian rondt het af: “De pijn die je voelt verdient een eerbetoon, want het besef dat het leven van waarde is, komt voort uit die pijn. Zo krijg je contact met je innerlijk kompas.”

De dag wordt afgesloten door samen te zingen – een compositie van ‘*Heal the World*’ van Michael Jackson, de mantra ‘*oh mani padme hum*’ uit het Boeddhisme, *Stayin’ Alive* van de Bee Gees en ‘*One breath, breath of eternity*’ – onder leiding van Inge van Keulen.



Slotzang met Inge van Keulen

Tekst: Ellen Winkel, Schrijfwinkel

Foto's: Michiel Wijnbergh

